

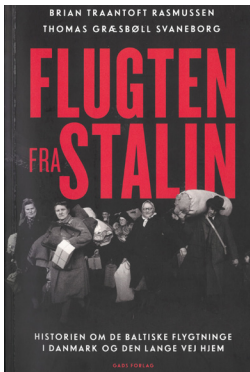
Recenzijos

Dixie Henri le Fèvre SIMONSEN
Nepriklausomas tyrėjas
Independent researcher

Ar pabėgėlių baltiečių Danijoje tema jau išsemta? Has the Topic of Baltic Refugees in Denmark Been Exhausted?

Rasmussen, Brian T. ir Svaneborg, Thomas G., *Flugten fra Stalin: historien om de baltiske flygtninge i Danmark og den lange vej hjem* [Pabėgę nuo Stalino: baltiečių pabėgėlių Danijoje istorija ir jų ilgas kelias namo]. København: Gads Forlag, 2025, 348 p.

Mintis parašyti šią knygą kilo, kai vyresnis šios knygos autorius Thomas G. Svaneborgas, užsiimantis tyrimų žurnalistika danų dienraštyje „Børsen“ („Birža“), leidosi su savo sunkiai sergančiu tėvu į paskutinę kelionę aplankyti tėvo gimtinės Šiaurės Jutlandijoje. Netikėtai kelionės metu tėvas pradėjo pasakoti apie lietuvių vardu Hertha Recheberger, kuri buvo pabėgusi baigiantis Antrajam pasauliniam karui ir kurį laiką tarnavo tėvų ūkyje. Tarp Thomo šeimos ir lietuvių pabėgėlių užsimezgė glaudus ryšys, todėl tai, kad danų institucijos ją priškyrė prie vokiečių tautybės pabėgėlių ir internavo uždaroje stovykloje vokiečiams, šeimai atrodė didelė neteisybė.

Thomas, mėgindamas įsigilinti į šią istoriją, susisieko su jaunesniu kolega Brianu T. Rasmussenu, kuris taip pat yra istorikas, besidomintis

pabėgėliais ir parašęs savo magistro darbą apie nevokiečių pabėgėlių stovyklą „Dragsbæk“ prie Tistedo (*Thisted*) ir šių pabėgėlių emigravimą į kitus pasaulio kraštus¹.

Autoriams pradėjus bendradarbiauti, atsirado ir ši knyga. Ji pirmą kartą pristatyta 2025 m. pavasarį Kopenhagoje vykusiame renginyje „Istorijos dienos“ (tai – dvi dienas trunkantis, į knygų mugę panašus renginys, kuriame dominuoja pranešimai istorinėmis temomis, o leidyklų istorinių knygų pardavimas lieka antrame plane). Beje, visai neseniai Danijos kultūros institutas buvo surengęs autorių turnė po visas tris Baltijos šalis, kuriose knyga pristatyta platesnei visuomenei.

Knygą sudaro trys skyriai: „Pabėgimas“ (p. 2–76), „Svečiai Danijoje“ (p. 80–173) ir „Atsisveikinimas“ (p. 175–292).

Baigiantis karui, nuo fronto kartu su besitraukiančia vokiečių kariuomene judėjo didelis srautas pabėgėlių. Iš jų ketvirtis milijono pateko į Daniją. Šioje knygoje pasakojama apie nedidelę pabėgėlių grupę, kurią Danijos institucijos greitai įvardijo kaip nevokiečių karo pabėgėlius (p. 82).

1945 m. gegužę ir birželį suskaičiuota 12 500 nevokiečių pabėgėlių (p. 108), tų pačių metų liepą – 18 500 (p. 109), rugsėjį – 24 250 (p. 109) ir galiausiai, danų institucijoms perskaičiuojant pabėgėlius 1949 m. gruodį, nustatyta 30 995 nevokiečių pabėgėliai. Manoma, kad Danijos okupacijos metais ir pabėgėlių reikalus tvarkant vokiečiams, pabėgėlių Danijoje buvo iš viso net iki 35 000. Didžiausią nevokiečių pabėgėlių grupę sudarė 9 500 lenkų pabėgėlių, antrą pagal dydį grupę buvo 7 855 sovietų pabėgėliai ir karo belaisviai, o trečioje vietoje, kartu sudėjus, – 5 950 baltiečių pabėgėlių: 2 863 lietuviai, 2 077 latviai ir 1 010 estų (p. 110). Kaip galima suprasti iš apžvelgiamos knygos paantraštės, autoriai šią knygą skyrė minėtų beveik 6 000 baltiečių pabėgėlių istorijai.

Tradiciskai trys Baltijos šalys ir jų tautos užsienio literatūroje aptariamos kartu. Šiame pabėgėlių kontekste, iš vienos pusės, toks bendras aptarimas turi prasmės, nes sovietai pageidavo susigrąžinti „savo“ piliečius baltiečius, o Vakarai vadovavosi apsisprendimo principu – negrąžinti jų per prievartą. Būtent tokios pozicijos nulėmė, kad politiškai į baltiečius pabėgėlius žiūrėta kaip į vienį. Vis dėlto, nors danai norėjo šių baltiečių pabėgėlių kuo greičiau atsikratyti, tai tapo ilgalaike Danijos problema. Danijos institucijos buvo priverstos sukurti atskirą, tik baltiečių grupei taikomą politiką. Iš kitos pusės, žvelgiant į bendrą knygos kontekstą, kiekvienai baltiečių tautai būdingos individualios charakteristikos bei niuansai pradeda blukti.

Autoriai naudojami daugiausia Danijos archyvine medžiaga ir tyrimais, taip pat anglišką literatūra šia tema. Knygos nugarėlėje pateikiamoje anotacijoje tvirtinama, kad tyrimui panaudoti daugiau nei 25 pabėgėlių ir jų palikuonių interviu bei atsiminimai. Iš minimų 25 autoriai patys paėmė, rodos, 8 interviu.

Akivaizdus knygos trūkumas tas, kad autoriai dėl kalbų barjero negalėjo prieiti prie lietuvių, latvių ir estų kalbomis parašytų archyvinių dokumentų ir mokslinių tyrimų. Tai jie mėgino kompensuoti per trumpą laiką užmegzdami ryšius su daug mokslininkų, ypač baltiečių, tyrinėjančių šią sritį. Tai išlieka didžiausias knygos trūkumas, kaip ir kitų danų

¹ Pavadinimas originalo kalba: „...og de maa betragtes som Landets Gæster“. En undersøgelse af hvordan myndighederne i Danmark administrerede de ikke-tyske flygtninge efter Anden Verdenskrig med særligt henblik på den oversøiske migration 1947–1952“.

tyrimų, išskyrus Peterio Kyhno (Henriko Clauseno 2020 m., Gudrun Lund-Jensen 1996 m., Lone Hvid Jensen ir Jacobo Walterio 2003 m. magistro darbai ir pirmtakės Bente Thomsen 1977 m. mokslinis straipsnis). Ši knyga yra labiau Danijos institucijų pabėgėlių administracijos istorija, papildyta pabėgėlių prisiminimų prieskoniais (knygos 2 ir 3 skyriai). Nors trumpai užsimenama apie įvairius baltiečių komitetus ir jų patikėtinius, jie išlieka paunksmėje, o pabėgėliai kaip veikėjai mažai aprašomi ir jų veikla nepastebėta, nors archyvuose galima aptikti jos pėdsakų.

Nepaisant to, kad skaitytojai sužino apie ilgus mėnesius trukusį bėgimą per šalčio sukaustytą žemę ir užšalusias lagūnas arkliais pakinkytais vežimais, dideliais karavanais važiuojant tais pačiais keliais, kuriais traukėsi ir vokiečių armija, dažnai patiriant oro antskrydžius (1 skyrius), prieš patenkant į Daniją dauguma evakuojami jūra – laivais, perpildytais pabėgėlių ir sužeistų kareivių.

Dauguma pabėgėlių atvyko, kai Danija dar buvo okupuota, ir, Danijai atsakius užsimiti pabėgėlių reikalais, vokiečiai patys turėjo tuo pasirūpinti. Šis laikotarpis iki pat Danijos išlaisvinimo 1945 m. gegužės 5 d. knygoje neaptiriamas.

Pasakojimas prasideda po Danijos išlaisvinimo, kai staiga Danijos institucijos susidūrė su milžiniška užduotimi – pasirūpinti po visos šalies mokyklas, įskaitant liaudies ir žemės ūkio mokyklas, jaunimo nakvynės namus, sporto sales, bendrabučius, ligonines, gydymosi sanatorijas, misionierių namus, dvarus ir t. t. pasklidusiais ketvirtadaliu milijono išbarstytų pabėgėlių ir sužeistų kareivių. Jų buvo iš viso beveik 1 000-tyje vietovių (p. 80–81). Danai vylėsi, kad šitokio kolosalaus masto problema bus išspręsta per pusmetį ir pabėgėliai jau bus išsiųsti namo (p. 83).

Vis dėlto po Danijos išlaisvinimo reikėjo atskirti vokiečių pabėgėlius nuo nevokiečių. Vokiečių pabėgėliai buvo atitverti spygliuota viela, prižiūrimi sargybos ir jiems buvo duodami menkesni maisto daviniai. Danijos Raudonasis Kryžius buvo paskirtas pasirūpinti nevokiečių pabėgėliais, vadovaujant gydytojais, buvusiais rezistentei Estherai Ammundsen (*Esther Ammundsen*, p. 80–87). Danijos Raudonasis Kryžius vykdė šią užduotį iki pat 1947 m. spalio 1 d. (p. 217), kol Danijos Socialinių reikalų ministerija neperėmė iš Danijos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių skyriaus Kopenhagoje ir personalo pačiose pabėgėlių stovyklose kuravimo.

Danams nebuvo lengva suvokti kiekvieno pabėgėlio tautybę ir pilietybę (p. 89). Pavyzdžiui, memelenderiai², pagal anglų rekomendacijas, pirmiausia buvo traktuojami kaip Lietuvos piliečiai, bet vėliau nusiųsti į vokiečių stovyklas (p. 181). Kategorizuojant pabėgėlius būta tam tikro lankstumo. Įvairios asmenų bylos liudija, kad, pvz., lietuvių patikėtiniai pasisakė nagrinėjant individualias asmenų bylas ir galėjo paveikti sprendimus.

Negana to, kad danams buvo sudėtinga atskirti, kas yra kas, danų visuomenei „buvo sunku suprasti, kodėl baltiečiai ir Rytų europiečiai bijojo Tarybų Sąjungos“ (p. 91). Problematiškiau buvo tai, kad pabėgėlių reikalų viršininkė Esthera Ammundsen taip pat negalėjo to suprasti ir laikėsi nuomonės, jog „baltiečiams būtų geriausia sugrįžti į savo gimtuosius kraštus“. Šią savo nuomonę ji išsakė įvairių pabėgėlių stovyklų vadovams vieno susirinkimo metu 1947 m. sausį (p. 201). Ji buvo ne vienintelė pareigūnė, turėjusi šią nuostatą.

² „Memelenderių“ terminą danų pareigūnai vartojo pavadinti žmonėms, gyvenusiems Vokietijos 1939 m. okupuotame Klaipėdos krašte ir turintiems Vokietijos pilietybę.

Didesnė 3 skyriaus dalis remiasi knygos bendraautoriaus B. T. Rasmussenso magistro darbu apie tolesnę emigraciją iš Danijos į kitus pasaulio kraštus: Didžiąją Britaniją, Argentiną, Venesuelą, Kanadą, Australiją, JAV ir kitur.

Maždaug 1947 m. spalį Danijoje buvo likę tik apie 4 500 nevokiečių pabėgėlių, o 1948 m. lapkričio viduryje – 3 500. Danija tuo metu tapo Tarptautinės pabėgėlių reikalų organizacijos (*International Refugee Organization*, IRO) nare ir perdavė šiai įstaigai pabėgėlių išsiuntimo namo bei emigracijos reikalus. Iki kitų metų liepos 1 d. IRO tikėjosi, kad iš Danijos bus išsiųsta apie 2 000–2 500 pabėgėlių. Danija savo ruožtu pažadėjo apgyvendinti apie 400–500 pabėgėlių (p. 242).

Danijos institucijų nuostabai IRO visgi veikė turėdama kitokią atskirties politiką – „tinkamas / netinkamas“ (angl. *eligible/ineligible*). Pagal šį skirstymą, IRO žinion nepatekdavo memelenderiai, *Volksdeutsche*³, pavyzdžiui, Lietuvos vokiečių mažuma, kurios atstovai atitinkamai 1939 m. kovą ir 1941 m. buvo gavę Vokietijos pilietybę, taip pat baltiečiai, teigiantys, kad per prievartą turėję tarnauti vokiečiams (p. 243). Šiai kategorijai priklausantys pabėgėliai, dar neemigravę iš šalies, dažniausiai užstrigdavo ir likdavo Danijoje.

Argentinai užvėrus galimybes imigruoti, IRO turėjo susitaikyti su tuo, kad nepavyks pasiekti emigravusių pabėgėlių planuotų ir pažadėtų skaičių (p. 257). Tik apie 1950 m. spalio 1 d. IRO buvo išsiuntusi iš šalies maždaug 2 050 nevokiečių pabėgėlių (p. 269). Tuo metu Danijoje dar buvo likę 1 453 nevokiečių pabėgėliai. Praėjus metams apskaičiuota, kad šalyje dar liko 1 160 pabėgėlių, iš jų tik 75 buvo globojami IRO.

Nepaisant kai kurių kritiškų pastabų, išsakytų šioje recenzijoje, susipažinti su šia knyga verta. Tik užkliuvo jos įvade pateiktas apibendrinimas, kad tai yra pirmasis tokio pobūdžio veikalas apie baltiečių nevokiečių pabėgėlius. Paminėtina, kad danų rašytojas Pederis Hove'ė dar 2002 m. išleido mažesnę, 149 puslapių apimties knygą „Terminus“. Pirmuose 29 puslapiuose aprašomas baltiečių pabėgėlių atvykimo į Daniją kontekstas, pridodant 6 biografinio pobūdžio interviu iš buvusių baltiečių pabėgėlių, gyvenančių Tistedo apylinkėse, Šiaurės Jutlandijoje. Knyga užbaigiama dviem skyreliais, kuriuose nušviečiama tiek pabėgėlių stovykla „Dragsbæk“, tiek ten veikę senelių namai, skirti pabėgėliams.

Knygai keliaujant po Vilnių, viena iš renginio organizatorių padėkojo B. T. Rasmussenui ir T. G. Svaneborgui už Lietuvai sugrąžintą istoriją. Vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad lietuviai jau yra šiek tiek gvildinę šią temą: pvz., Petras Kaminskas parengė straipsnį „Bostono lietuvių enciklopedijoje“, šia tema yra rašę Kęstutis Šalavėjus, Sandra Grigaravičiūtė, Vincas Bartusevičius ir neseniai Irena Mikuličienė.

Nors abudu knygos autoriai paminėjo Bornholmo salos sovietų okupaciją 1945–1946 m., knygoje visiškai nenagrinėjama ir net neužsimenama, kad pabėgėliai saloje buvo sovietų pajėgų žinioje ir repatrijuojami. Apie šiuos pabėgėlius beveik nieko nežinoma. Verta paminėti, kad tik pavieniams pabėgėliams Bornholme pavyko pasprukti iš sovietų gniaužtų. Danijoje ir kitur yra dar daug netyrinėtos archyvinės medžiagos, suteikiančios plačią dirvą tolesniems moksliniams tyrimams. Archyvinėje medžiagoje gausu sistemingai neapdorotos statistikos. Taip pat galima būtų sudaryti geografinę ir demografinę Lietuvos

³ *Volksdeutsche* nacistinės Vokietijos terminologijoje reiškė žmones, kurių kultūra ir kalba buvo vokiečių kilmės, bet kurie negyveno Trečiajame reiche. Nacistinė Vokietija stengėsi šiuos žmones grąžinti savo globon. Šias pastangas Lietuvos vokiečių mažumos atžvilgiu yra tyrinėjusi, pvz., Arūnė Arbušauskaitė.

pabėgėlių paveikslą, nustatant jų amžių, lytį, socialinį statusą ir kilmės vietas. Be to, pageidautinas išsamus kiekvienos pabėgėlių baltiečių stovyklos aprašymas. Aptariamoje knygoje padrikai aptiriamos pavienės didesnės stovyklos. Sudėjus informaciją iš lietuviškų ir daniškų archyvų, būtų galima papasakoti apie 15 proc. namo sugrįžusių lietuvių pabėgėlių istoriją, pvz., panagrinėti, kokio laipsnio persekiojimų jie patyrė. Viena rusų tautybės archyvarė, dabar gyvenanti Danijoje, yra paminėjusi, kad rusų archyvuose yra reklaminio pobūdžio knygutė apie sėkmingai grįžusius ir Baltijos šalyse laimingai gyvenančius baltiečių pabėgėlius. Šią knygutę sovietų pareigūnai naudojo Danijos baltiečių pabėgėlių stovyklose panašiais propagandiniais tikslais kaip ir Tarybų Lietuvoje leidžiamas laikraštis „Tėvynės balsas“.

Kitos dar netyrinėtos temos – baltiečių patikėtiniai bei komitetai ir Raudonojo Kryžiaus atidarytas Baltiečių biuras, kuris įsteigtas uždarius baltiečių komitetus. Taip pat yra atskira istorija apie senus baltiečių bičiulius danus, jau tarpukariu, 1933 m. susibūrusius į Danų–lietuvių draugiją ir likusius ištikimus lietuviams tiek per Antrąjį pasaulinį karą, tiek po jo. Jie įtraukė ir kitų, „naujų“ danų į talką lietuvių pabėgėliams. Galiausiai šiek tiek stebina, kad estiškai kalbančio dano Peterio Kyhno esminis tyrimo straipsnis „Unwelcome guests“ arba visai nebuvo panaudotas aptariamoje knygoje, arba per klaidą nepateko į jos literatūros šaltinių sąrašą ir nuorodas.

Vis dėlto aptariama knyga yra vertingas šaltinis, tad sveikinu ją išleidusius autorius.